وتوێژ لەگەڵ مامۆستا ئەمیری حەسەن پوور سەبارەت بە جینۆساید … سازدانی:علی محمود محمد

گەڵان بە دوای حەقیقەتە مێژوویەکان و نەترسان لە وتنی ڕاستییەکان ئەرکی ڕۆشنبیرانە ، بۆخوێندنەوەیەکی گشتگیر لەسەر پرسی جینۆسایدی کورد چاوپێکەوتنێکی تێرو تەسەلمان لە گەڵ مامۆستا ئەمیری حەسەن پوور ئەنجامداوە.
)) ئەمیر حەسەنپوور لە 1943 لە مەهاباد هاتە دنیا و لەوێ خوێندنی سەرەتایی وناوەندیی تەواو کرد و لە زانکۆی تاران درێژەی بە خوێندنی دا. لە پێشدا، زمان و ئەدەبی ئینگلیسی و دوایە زمانناسی خوێند. لە 1972 بۆ درێژەدان بەو خویندنی چوو بۆ ئەمریکا و لە 1989 دوکتورای راگەیاندنی تەواو کرد و لە ساڵی 1987 تا ئێستە لە کانادا لە زانکۆکانی ویندسۆر و کنکۆردیا و تورانتو خەریکی دەرس گوتن و لێکۆڵینەوە بووە. یەکێک لە نووسراوەکانی، کتێبی "ناسیۆنالیسم و زمان لە کوردستان، 1918-1985" ە کە بە ئینگلیسی بڵاوبۆتەوە و وەرگێڕدراوەتە سەرتورکی((.

پرسیار 1: بەڕێز مامۆستا سەرەتا چەند ساڵێکە بە تایبەت لە دوای دامەزراندنی چاودیری کوردۆساید لە رواری 6-1-2002ەوە، کارکردن لەسەر دۆسیەی تاوانە گەورەکان "جینۆساید، تاوانی دژ بە مرۆڤایەتی، تاوانی جەنگ" گرنگی پەیدا کردووە، ئێوە ئەم گرنگی پێدانە لە ئاستی بەرفراوان بۆ ناساندنی دۆزی جینۆساید چۆن هەڵدەسەنگێنن؟

وەڵام: مێژوونووسێکی جینۆساید، مارک لێڤین، دەڵێ ناوچەی "عەنەدۆڵی رۆژهەڵات" کە هەرمەنستانی کۆن و کوردستان دەگرێتەوە دەبێ وەک "مەڵبەندی جینۆساید" بناسین. لەو مەڵبەندەدا، لە ئاخر ساڵانی سەدەی نۆزدەوە تا ئێستا دەوڵەتی عوسمانی و کۆماری تورکییە و دەوڵەتی عێراق ئەو سێ چەشنە جینایەتەیان لە دژی گەلانی هەرمەنی و ئاشۆری و کورد کردووە – "جینۆساید"، "جینایەتی شەڕی" و "جینایەتی دژی مرۆڤایەتی". لەگەڵ ئەوەشدا دەوڵەتانی ناوچە

کۆنوانسیۆن و پرۆتۆکۆڵە ناونەتەوەییەکانیان لە دژی دەستتێوەدانی ئەو جینایەتانە پەسند و ئیمزاکردووە، هەر کاتێک ویستییان ئەو پەیمان و بەڵێنیانە فەرامۆش دەکەن و دەستدەکەن بەو جینایەتانە. مارک لێڤین دەڵێ لەو مەڵبەندەدا، جینۆساید قاعیدەیە نەک ئیستیسنا. ئەزموونی مێژووی ناوچە لە ئاخری سەدەی نۆزدەوە تا ئێستە دوروست بوونی ئەو لێکدانەوەی دەرخستووە.

بە داخەوە، وشیاری، زانیاری، زانست، و لێکۆڵینەوە سەبارەت بەو جینایەتانە لە فەرهەنگی سیاسی کوردستان و ناوچەدا زۆر کەم بووە. ڕەنگە کەم کەس ئەوە بزانێ کە هێشتا پێشنووسی کۆنوانسیۆنی دژی جینۆساید لە "نەتەوە یەکگرتووەکان"دا وتووێژی لێدەکرا و پەسند نەکرابوو کە دەستەی نوێنەری کورد لەو داخوازییانە کە لە 29ی نوامبری 1948 پێشکەشی سێکرێتێری گشتی نەتەوە یەکگرتووەکانی کرد، وشەی جینۆسایدی دەکارهێنا و سەرنجی ئەو ڕێکخراوەی ڕاکێشا بۆ جینۆسایدی گەلی کورد. پازدە ساڵ دوایە، هەواڵێکی هەرە گرینگی ڕۆژنامە و رادیۆکانی دنیا لە هاوینی 1963دا ئەوە بوو کە کۆماری مەغوولستان و یەکێتی سۆڤێت دەوڵەتی عێراقیان تاوانبارکرد کە خەریکی جینۆسایدی گەلی کوردە. مەبەستم لە ئاماژەکردن بەو دوو ڕووداوانە ئەوەیە کە بڵێم سەرباقی ئەوەی باسی جینۆسایدی گەلی کورد لە مێژە هاتووەتە گۆڕێ، ئاگاهی سەبارەت بەو جێنایەتە زۆر کەم بووە.
پڕۆژەی ئەنفالی ریژیمی بەعس دەکرا لە سەرەتاوە وەک جینۆساید بناسرێ بەڵام حیزبەکان ئەو زانیارییە و وشیارییەیان نەبوو کە ئەو ریژیمە تاوانبار بە جینۆساید بکەن. لەو دەولەتانەی کە دەستیان لە کاروباری ناوچەدا بوو، لە دەزگای حکوومەت سەرۆک کۆمار ڕەیگان لە ئەمریکا ئەنفال و هەڵەبجە وەک پڕۆژەی جینۆساید باسی لێکرا بەڵام لە بەر بەرژەوەندیی سیاسی و عەسکەری و ئابووری گوێی خۆیان لێ ئاخنی (لە چەند ساڵی رابردوودا "سامانتا پاور" و چەند لێکۆڵەرەوەی دی ئەو باسەیان تۆمارکردووە).
لەگەڵ ئەوەشدا ئێستە زۆرتر لە جاران بایەخ دەدرێ بە باسی ئەو سێ جینایەتانە و هێندێک دەسکەوتی باش هەیە، من پێموایە هێشتا هەنگاوە سەرەتاییەکانیش بۆ بڵاوکردنەوەی وشیاری و ڕێگرتنی ئەو جینایەتانە هەڵنەگیراوە.

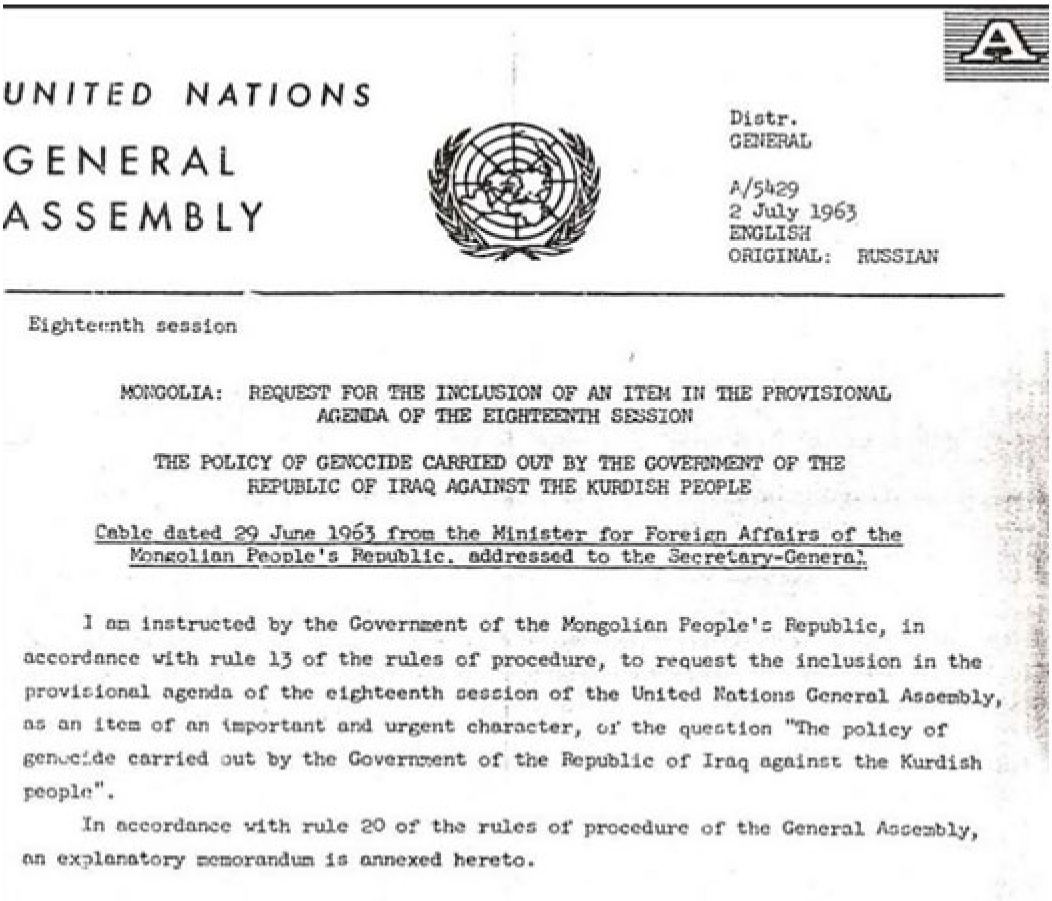

UNITED NATIONS

GENERAL ASSEMBLY

Distr.
GENERAL

A/5429
2 July 1963
ENGLISH
ORIGINAL: RUSSIAN

Eighteenth session

MONGOLIA: REQUEST FOR THE INCLUSION OF AN ITEM IN THE PROVISIONAL AGENDA OF THE EIGHTEENTH SESSION

THE POLICY OF GENOCIDE CARRIED OUT BY THE GOVERNMENT OF THE REPUBLIC OF IRAQ AGAINST THE KURDISH PEOPLE

Cable dated 29 June 1963 from the Minister for Foreign Affairs of the Mongolian People's Republic, addressed to the Secretary-General

I am instructed by the Government of the Mongolian People's Republic, in accordance with rule 13 of the rules of procedure, to request the inclusion in the provisional agenda of the eighteenth session of the United Nations General Assembly, as an item of an important and urgent character, of the question "The policy of genocide carried out by the Government of the Republic of Iraq against the Kurdish people".

In accordance with rule 20 of the rules of procedure of the General Assembly, an explanatory memorandum is annexed hereto.

نامەی حکوومەتی کۆماری گەلیی مەغوولستان بۆ ڕێکخراوەی نەتەوە یەکگرتووەکان لە 2 ی مانگی 7ی 1963. لەو نامەیەدا، داوا کراوە کە باسی "سیاسەتی جینۆسایدی حکوومەتی کۆماری عێراق لە دژی گە لی کورد" بخرێتە نێو ئەجێندای کۆبوونەوەی گشتی نەتەوە یەکگرتووە کان

پرسیار 2: دادگای باڵای تاوانەکانی ئێراقی تاوانی ئەنفالی وەك تاوانی جینۆساید ناسی، کەچی تاوانی هەڵبجەی سە رە تا وەك تاوانی دژ بە مرۆڤایەتی ناساند، ئەگەر بۆشاییەك لە پرۆسە ی دادگا هەبێت کامانەن؟

وەڵام: من ئێستە دەرفەتی پێداچوونەوەی تەواوی کارنامەی ئەو دادگایەم نییە، بەڵام دەتوانم بە کورتی بڵێم کە کاری دادگا هەتا بڵێی خراپ و نادوروست بوو. محاکەمەکردنی سەدام و دەستەودەیارێکەی فرسەتێکی مێژوویی بوو بۆ گەلانی ناوچە بۆ بەربەرەکانی کردنی ئەو سێ جینایەتانە، بۆ ئەوەی سەرێکی حکوومەتێک و حیزبێکی بە دەسەڵات بە تاوانی ئەو جینایەتانە دادگایی بکرێن، و لە ئاکامی ئەو محاکەمەدا، هەم خەڵك وشیاری زۆرتر وەدەست بخەن و هەم کاربەدەستان و حیزبە حاکمەکان، لە ئێستە و لە داهاتوودا، لە عێراق و لە دەرەوەی عێراق، بپرینگێنەوە یان

بەلانی کەمەوە بزانن کە لەوانەیە رۆژێک بێ کە تاوانبار و تەنبێ بکرێن.

بە بەرژەوەندیی ئەمریکا و حاکمە تازەکانی بەغدا، سەدام و دەستەودەیارەی زۆر بەپەلە محاکەمە و ئیعدام کران. ئەو بەرژەوەندییە تەنیا بارودۆخی شەڕی و ئەمنییەتیی و عەسکەریی عێراق نەبوو. ئەگەر ئەمنییەتیش هەبا کێشەکەیان شرت و گوم دەکرد. ئەو سێ جێنایەتانە زۆر باون و زۆرتر حکوومەتەکان دەیکەن بەڵام هێزی غەیرەحکوومەتیش ئێستە زیادتر لە جاران دەستی پێدادەنێ. حکوومەتەکان نایانەوێ لە هیچ وڵاتێک دەم و دەزگای رابەریی (سەرۆک وەزیر، سەرۆک کۆمار و حیزبە حاکمەکان) و بونیادی دەوڵەت تاوانبارکرێن و دەیانەوێ بڕوای خەڵک بە دەوڵەت و دەزگای دەوڵەتی بەتین بمێنێ (وەک لە تورکییە کە دەوڵەت بە بونیادێکی موقەدەس دادەندرێ). ئەو دەوڵەتانە دەیانەوێ مافی جێنۆسایدکردن بۆ خۆیان بپارێزن. دەوڵەتی ئەمریکا، کە خۆی بە هەرە دێمۆکرات دادەنێ، لە دەست تێوەدانی ئەو جینایەتانە لە زۆر دەوڵەتە دیکتاتۆرییەکان لەپێشترە. ئەگەر ریژیمی بەعس هەر لە چوارچێوەی عێراقدا ئەو جینایەتانەی دەکرد، ئەمریکا لە سەرانسەری دنیادا کردوویەتی، بۆ وێنە کوشتاری گەلە بوومییەکان، بۆردمانی هێرۆشیما و ناگازاکی، بۆردمانی کیمیاوی ویەتنام، ئەشکەنجەی زیندانیان لە ئەبوو غرەیب و گوانتانامۆبەی. جا سەیر نییە کە ئەمریکا سی و شەش ساڵی پێچوو هەتا کۆنوانسیۆنی جێنۆسایدی نەتەوە یەکگرتووەکان پەسند بکا و کاتێکیش کردی ئەوەندەی شەرت و مەرج بۆ دانا کە هیچ قوربانیێکی ئەو جینایەتانە نەتوانێ تاوانباری بکا و بیباتە دادگا. ئێستەش کە نەتەوە یەکگرتووەکان دوای چەند سال حەولدان بۆ دامەزراندنی "دادگای جینایی نێونەتەوەیی" لە ساڵی 1998دا قانوونی ئەو دادگایەی بۆ دەنگدان ئامادەکرد، 120 دەوڵەت پەسندیانکرد،21 دەوڵەت دەنگیان نەدا، و تەنیا 7 دەوڵەت دژایەتییان کرد – ئەمریکا، عێراق، ئێسرائیل، لیبی و چین و قەتەر.

جا سەیر نییە کە ئەمریکا نەیویست دادگایێکی رێکوپێک و لێهاتوو سەدام و حیزبەکەی محاکەمە بکا. ئەگەر ئەوە کرابا، ئەمریکا خۆی و دەستەودەیارەکانی، تورکییە و ئیسرائیل کە هەر رۆژ ئەو جینایەتانە دەکەن، و هاوپەیمانە ئورووپاییەکانی تووشی کێشە دەبوون. حاکمانی تازەی بەغداش، کە خۆیان قوربانی ئەو جینایەتانە بوون، ئەوەیان هەست پێدەکرد کە، وەک حاکم، خۆشیان پێویستیان بەوە دەبێ کە ئەو جینایەتانە بکەن و زوو سەدامیان بە تاوانی جینایەتی دوجەیل شرت و

گوم کرد و کێتاییان بە دادگا هێنا. من ئەوە وەک پیلانێک لە دژی گەلانی ناوچە و لە دژی قوربانیکراوانی ئەنفال و جێنۆسایدی گەلی هەرمەنی و ئاسۆری و فلستینی دادەنێم. دەوری رابەرایەتی کورد و رۆشنبیر و چالاکی سیاسیش زۆر جێی سەرنجە.

پرسیار 3:ئایا دەتوانین ڕەگەزەکانی جینۆساید بە پێوەری جیهانی لە تاوانەکانی هەڵەبجە و ئەنفال بدۆزینەوە,وەك پشتیوانییەك بۆ بە جیهان ناساندنی تاوانەکە,ئەگەر لەمبارەیەوە ڕوونکردنەوەیەکی زیاترتان هەبێت؟.

وەڵام: ئەگەر بێتوو کۆنوانسیۆنی جێنۆسایدی 1948 بکەین بە بنچینەی تێگەیشتنی جێنۆساید، دەبێ بڵێم کە جێنۆساید تەنیا دڕندەیی و بێبەزەیێتی لە زەبروزەنگی شەڕدا نییە. بە پێوەری ئەو کۆنوانسیۆنە (مادەی دوو)، بۆ ئەوەی جینایەتێک وەک جێنۆساید بناسرێ دەبێ مەبەست یان نییەتی جینایەتکەرەکە ئەوە بێ کە یەک گرووپی نەتەوەیی، قەومیی، رەگەزیی، یان ئایینی لە ناوبەرێ جا چ تەواوی گرووپەکە بێ یان بەشێکی. هەروەها پێویستە ئەو لەناوبردنە لەبەر نەتەوەیی بوون، قەومی بوون، رەگەزیی بوون یان ئایینی بوونی ئەو کەسانەبێ کە لە ناویان دەبەن. بۆ وێنە ریژیمی بەعس ئەگەر کوردی بە بیانووی “جیاوازیخوازی” یان بڕوای سیاسی (وەک کۆمۆنیست بوون، لیبرال بوون و هتد) کوشتبا، بە گوێرەی کۆنوانسیۆنی 1948، ئەو کوشتارە جێنۆساید لەقەڵەم نەدەدرا. بەڵام ئەگەر کوردی لەبەر کوردبوون کوشتبا، جینایەتەکەی وەک جێنۆساید حیسابدەکرا. ئەوەش کەم وکووڕیێکی ئەو کۆنوانسیۆنەیە کە زۆریش رەخنەی لێگیراوە (هەر بۆیە کۆکوژی زیاتر لە نیو ملیۆن کۆمۆنیست لە ئەندۆنێزی لە ساڵانی 1965-1966 وەک جێنۆساید داناندرێ. جا ئەو مەبەستە (لە ناوبردنی بە تێکڕایی یان بە بەشێک) تەنیا بە کوشتنی دڕندانە و لەبرسان کوشتن پێک نایە. بۆ وێنە هەر ئەو مادەی دووهەمە جوێکردنەوەی منداڵ لە دایک و بابی (کە مەبەستی گۆڕینی زمان و کوولتوورە) بە جێنۆساید دادەنێ. ئەگەر مەبەستی حیزبی بەعس ئەوە بووبێ کە بەشێک یان تەواوی گەلی کورد، لە بەر کوردبوون، لەناوبەرێ دەکرێ بە جێنۆساید دابنێین. لەگەڵ ئەوەشدا، حیزبی بەعس، بە پێچەوانەی ریژیمی کەمالیستی تورکییە، دانی دەنا بە بوونی کورد وەک نەتەوەیێک بەڵام بەڵگەی زۆر هەیە بۆ سەلماندنی سیاسەتی لە ناوبردنی “کورد وەک کورد”. بۆ وێنە، لەگەڵ ئەوەشدا، دەرس خوێندن بە کوردی لە عێراقدا، بە پێچەوانەی تورکییە و ئێران، باو بوو، بەڵام سیاسەتی تەعریب لە پەروەردە و لە گشت بواری دی دا بە

ئاشکرا رەچاودەکرا. سیاسەتی تەعریب، کە سیاسەتی گۆڕینی زمان و کولتوری کورد و دێمۆگرافی کوردستان بوو سیاسەتێکی جێنۆسایدانەیە جا چ بە هێمنی کرابێ چ بە زەبروزەنگ.

پرسیار 4: ئایا هەڵەبجە جینۆساید نەبێت،لە قەوارەی تاوانەکە، لە گەورەیی تاوانەکە لە ڕوی یاساییەوە کەمدەکاتەوە؟

وەڵام: ئەگەر باسی قانوونی ناونەتەوەیی بکەین، بە تایبەت دوای کۆنوانسیۆنی جێنۆساید، دەکرێ بڵێین هەر سێک جینایەت هاوسەنگن. ئەگەر کەسێک بیەوێ بیسەلمێنێ کە کۆکوژی هەڵەبجە جێنۆساید نەبوو دەبێ لە پێشدا ئەوە بسەلمێنێ کە ریژیمی بەعس مەبەستی لەناوبردنی گەلی کوردی، بە تێکڕایی یان بەشێکی، نەبوو. ئیستیدلالێکی وا بۆ بارودۆخی 1988 زۆر هاسان نییە. با وای دابنێین کە جێنۆواید نەبوو و جینایەتی شەڕی بوو. ئەوە لە رووی سیاسیەوە لە قورسایی ئەو جینایەتە کەم ناکاتەوە.

پرسیار 5: بوونی ئێران لە هاوکێشەکەدا لە لێدانی نەوتەکەی کەرکووکەوە لە ئۆکتۆبەری 1986، بە دوایدا دانانی بارەگای پاسداران لە زۆر ناوچەی کوردستان تا دەگاتە پەلاماری هاوبەش بۆ سەر هەڵەبجە، بەهانەی دایە دەست بەعسەوە بۆ ئەنجامدانی تاوان، ئایا ئەو کردارە چ ڕۆڵێکی هەیە لە: - بە جینۆساید نەناسینی ئەو تاوانانە، و - لە کۆمەڵکوژی کوردان.

وەڵام: لە حقووقی نێونەتەوەیی دا، بۆ ئەوەی کردەوەی عەسکەری وەک جینایەتی شەڕی و جینایەتی دژی مرۆڤایەتی و جینۆساید بناسرێ، بێجگە لە کێشەی مەبەست و نییەت، دەبێ شەڕەکەش شەڕێکی نێونەتەوەیی بێ. بوونی ئێران لەو شەڕەدا، ڕووداوەکە نێونەتەوەیی دەکا و کردەوەی هێزە عەسکەرییەکانی ئێران وەک جینایەتی شەڕی و دژی مرۆڤایەتی دابندرێ. بە گوێرەی مادەی سێی کۆنوانسیۆنی ژێنێو (1949)، تەنانەت لە شەڕی ناوخۆییشدا، هەم ئەوانەی کە شەڕکەرنین و هەم ئەو شەڕکەرانەی کە خۆبەدەستەوەبدەن، برینداربن، نەخۆشبن، چەکدارنەبن، یان بەیەخسیرگیرابن دەبێ وەک “کەسی پارێزراو” رەفتاریان لەگەڵبکرێ واتە دەبێ رەفتاری مرۆڤانەیان (بە بەزەیی) لەگەڵبکرێ، و رەفتاری شەرمەزارکەرانە و سەرشۆڕکەرانە و ئیعدامی دەستبەجێ دەبێ قەدەغەبکرێ (بۆ وێنە، کاتێکی تورکییە عەبدوڵڵا ئۆجەلانی رفاند و بەدەستبەستراویی لە ژێر ئاڵای تورکییەدا وێنەی هەڵگرت و لە دنیادا بڵاوی کردەوە، رەفتارێکی سەرشۆڕکەرانەی لەگەڵ

زیندانیی□کی رفاندراو کرد و مادەی س□ی ک□نوانسی□نی ژ□ن□وی پ□ش□لکرد چونکە ئەو رەفتارەی شەرمەزارکەرانە لە قە□ەمدەدر□؛ تورکییە ئەو ک□نوانسی□نەی ئیمزاکردووە و بەستراوەتەوە بە رەچاوکردنی ئەو مادەیە).
سەبارەت بە دەوری ئ□ران: دیارە دەستدر□ژی ئ□ران ب□ خاکی ع□راق و دامەزراندنی پ□گەی عەسەکەری و هاوکاریکردنی حیزبەکانی کوردستانی ع□راق لەگە□ ئ□ران بیانووی دا بە سەدام ب□ دەکارە□نانی چەکی کیمیاوی بە تایبەتی لە هەلەبجەدا. بە□ام بە گو□رەی “قانوونی شە□”، هیچ دەو□ەت□ک یان ه□چ ه□ز□کی غەیری-دەو□ەتی، لە هیچ بارود□خ□کدا بە هیچ بەهانەی□ک، مافی وەی نییە ئەو جینایەتانە بکا.

پرسیار5: لە تاوانی هە□ەبجە 72 پ□شمەرگەی ک□مە□ە لە گوردانی شوان یان کوژران یان بە دیل گیران و دواتر ئیعدام کران، لە کات□کدا ئەم د□سیەیە وەك بەش□ك لە د□سیەی هە□ەبجە پ□شکەش بە دادگا کرا، وەل□ ل□ی دەرە□نرا، پرسیار ئەوەیە ک□مە□کوژی ئەو 72 پ□شمەرگە، لە ناویاندا ئیعدام کردنی ژمارەیەکیان دەچ□تە پای چ تاوان□ك لە تاوانە گەورەکان؟ ئایا بەرپرسیار□تی یاسایی ک□ماری ئیسلامی ئ□ران چییە لە ئەنجامدانی ئەو تاوانە؟

وە□ام: من نازانم بە چ مەبەست□کی سیاسی یان قەزایی باسی پ□شمەرگە ئیعدامکراوەکانی ک□مە□ەیان لە پەروەندەکە دەرە□ناوە؛ رە□نگە لەبەر ئەوە بووب□ کە تەنیا ریژیمی سەدام بە بەرپرسیاری جینایەتەکە دابن□ن□. دیارە پ□وەندیی د□ستانەش لە ن□وان حاکمانی بەغدا و تاران هەیە. ئەوەندەی من دەتوانم ب□□م ئەوەیە کە ئەرتەش و پاسداری ریژیمی ئیسلامی (وەک ئەرتەشی ئیسرائیل و تورکییە و ع□راق) لەو جینایەتانە ناپرینگ□نەوە و ک□کوژیی زیندانی شە□یی وەک پ□شمەرگەکانی ک□مە□ە بە ئەرک□کی شەرعی دادەن□ن.

پرسیار 6: ((بەه□ی ه□نانی ئ□رانەوە ب□ کوردستان، چ بەرپرسیاریەتییەك یاسایی و سیاسی و ئەخلاقی دەکەو□تە ئەست□ی ئەو کەسانەی “ب□یاریان دا، فرماندەی شە□ەکانیان کرد” مەبەستم لایەنە کوردییەکانە.))
((لە تاوانی هە□ەبجە و لە ئەنفالیش خە□ك دەیانەویست خ□یان دەرباز بکەن، چونکە پ□ش بینی هەمووو تاوان□کیان لە بەعس دەکرد، بە□ام هەند□ك بەرپرس □□گر بوون لە بەردەم خ□ □زگار کردنی ئەو خە□کە، ز□ربەی قوربانیانی هەردوو تاوانەکە قوربانی ئەم هە□و□ستەن،

ئەوانەی ئەو ڕێگرییەیان درووست کرد چ بەرپرسیارییەتیەك دەکەوێتە ئەستۆیان؟)).
((دزی و تاڵان، بڕینی پەنجە و دەستی هاووڵاتیان بۆ ئەنگوستیلە و بازنگ و برینی بانکی شارەکە و بە تاڵانبردنی ماڵ و دوکانی خەڵك لە لایەن پێشمەرگەو پاسدارانەوە،پاشان تاڵان کردنی شار بە گشتی لە لایەن کۆماری ئیسلامی ئێرانەوە، دەتوانین لە ڕوی یاساییەوەلە ڕیزی چ تاوانێك پۆلێن بەندیان بکەین؟ وە تۆمەتبار چ تۆمەتێك دەیگرێتەوە؟)).
((لەپای ئەو تاوانانە ئایا ئەو کەس و لایەنانەی کە دەستیان هەبوو لە هێنانی سوپای پاسدار ئەرکیان نییە داوای لێبوردن لەو خەڵکە بکەن و قەرەبووی بەشێك لە زیانەکانیان بکەنەوە؟)).

وەڵام: لە سەدەی بیستەوە تا ئێستا، بە تایبەتی دوای شەری جیهانی دووەم، حیزبە سیاسییەکانی کوردستان لە چەند خەباتی چەکداریی لە دژی هێزی چەکداری ئێران و عێراق و تورکییە بەشداریان کردووە. بەڵام ئەو شەڕانە زۆر کەم لە روانگەی "قانوونی مرۆڤییانەی نێونەتەوەیی" لێکۆڵینەوە و لێکدانەوەی لێکراوە. ئەو قانوونە بە ناوی دیش ناسراوە وەک "قانوونی شەڕ" یا "قانوون و عورفی شەڕ" یان "قانوونی بەرەنگاریی چەکدارانە" (من لێرەوپاش زاراوەی کورتتری "قانوونی شەر" دەکاردێنم). مەبەستی ئەو قانوونە، کە بریتییە لە کۆنوانسیۆنەکان و پرۆتۆکۆلەکانی ژێنێڤ (1949، 1979، 2005) و لاهە(1899, 1907) و چەند پەیماننامە و "قانوونی عورفیی نێونەتەوەیی"، ئەوەیە کە کردەوە و بەرپرسێتییەکانی شەڕکەران)واتە دەوڵەتان و تاقەکەسان(سەبارەت بە خۆیان (ئەوانەی لە شەڕدان) و بە "کەسی پارێزراو")واتە خەڵکی شەڕنەکەر(تەعریف بکا. بۆ وێنە ئەو کۆمەڵە قانوونانە رەفتاری دڕندانە و بێبەزەییانە لە دژی خەڵکی شەڕنەکەر یان غەیری-عەسکەر (کەسی پارێزراو) و لە دژی شەڕکەرانی دوژمن و یەخسیری قەدەغەدەکن و وەک جینایەتی شەڕیی و جینایەتی دژی مرۆڤ و جێنۆساید چاولێدەکەن و سزای بۆ دیاریدەکەن. لە ساڵی 2002 ەوە "دادگای جینایی نێونەتەوەیی" پێک هاتووە کە مەبەستی محاکەمەکردنی ئەوکەسانەیە کە تاوانبارکراون بە سێ جینایەتەکان. تا مانگی ئاداری ئەوساڵ، 111 دەوڵەت بوون بە ئەندامی ئەو دادگایە و 38 دەوڵەتیش قەراری دامەزرانی دادگاکەیان ئیمزاکردووە بەڵام هێشتا لە پارلمان پەسندیان نەکردووە. ئەمریکا و ئیسرایل زیاتر لە گشت دەوڵەتێک بەربەرەکانی ئەو دادگایەیان کردووە و وڵاای تورکییە، سووریە، عێراق، ئێران، رووسیە، و چین ئەو دادگایە بە رەسمی نەناسن. دیارە سەیر نییە ئەو دەوڵەتانە دژی

دادگان: هەم لە رابردوودا جینایەتیان کردووە و هەم ئێستە.

دوای شەڕی جیهانی دووەم، سێ دەوڵەتی تورکییە و ئێران و عێراق بەشێکی زۆری "قانوونی شەڕ"یان پەسندکرد و لەسەریانە کە ئەو قانوونە دەبەرچاوبگرن. بەڵام هیچکام لەو دەوڵەتانە پێبەند بەو قانوونە نەبوون. حیزبە کوردییەکان، کە ڕێکخراوەی نادەوڵەتین، بۆ ماوەیێکی زۆر ئاگایان لەو قانوونە نەبووە، ڕێگەی پەسندکردنیشیان نەدراوەتێ و جاروبار قانوونەکانیان پێشیلکردووە. سەرباقی ئەو جیاوازییە لە نێوان دوو لایەنی شەڕ، چاوەڕواندەکرێ کە حیزبەکانیش بزانن ئەو قانوونە چییە و ڕەچاویبکەن. ڕەفتاری پێشمەرگە لە گەڵ خەڵک و لەگەڵ هێزی دەوڵەت دەبێ بە پێوانەی ئەو قانوونە هەڵبسەنگێندرێ. پێشمەرگەش وەک ئەو دەوڵەتانە لەسەرێتی کە ئازار نەگەیێنێ بە ئەوانەی کە شەڕکەر نین یان ئەو شەڕکەرانەی کە برینداربوون، چەک کراون، یان یەخسیرکراون یان بە هەر هۆیێک بێ توانای شەرکردنیان نەماوە. شتێکی زۆر گرینگە ڕەفتاری پێشمەرگە لەگەڵ خەڵکی شاروگوندە. بۆ ماوەیێکی دورودرێژ، گوندەکان بوون بە مەیدانی شەڕ و جێگەی حەسانەوە و بووژانەوە و ژینی هێزی شەڕکەری کورد. لەو بارودۆخەدا، بەڕێوەبردن و بەخێوکردنی پێشمەرگە زۆر جار دەکەوتە ئەستۆی خەڵکی گوندەکان کە بە زەحمەتێکی زۆر دەیانتوانی خۆیان بەڕێوە بەرن . لە هەمان کاتدا، بوونی پێشمەرگە لە گوندەکاندا، خەڵکی گوندەکان و ماڵ و ماڵات و مەزرا و کانیاوەکانیانی دەکردە ئامانجی بۆردومان و کوشتار و وێرانکردن بە دەستی جەیشی دەوڵەت. ئەگەر بێتوو هێزی پێشمەرگە ڕێیانگرتبێ لە خۆ ڕزگارکردنی خەڵک چ لە هەڵەبجە چ لە ئەنفال دا، بە بۆچوونی من ژیانی خەڵکەکەیان لە مەترسی خستووە و دەکرێ وەک جینایەتی شەڕیی حیسێب بکرێ.

تا ئێستا ئەوەندەی من ئاگام لێبێ، ڕێکخراوەی "چاودێری مافی مرۆڤ" (HRW)، زۆرتر حەولیداوە پێشێلکردنی "قانوونی شەڕ" لە کوردستان تۆماربکا. بێجگە لە کتێبی "جێنۆساید لە عێراقدا…" کە تۆمارکردن و لێکدانەوەی ئەنفال بوو، لە سالی 1995دا لێکۆڵینەوەیەکی سەبارەت بە پێشێلکردنی قانوونی شەر لە تورکییە بڵاوکردەوە لە ژێر سەردێڕی "راگوێزتنی چەک و پێشێلکردنی قانوونەکانی شەڕ لە تورکییە" (Weapons Transfers and Violations of the Laws of War in Turkey). لەو لێکۆڵینەوەیە دەردەکەوێ کە دەوڵەتی تورکییە لە شەڕی خۆیدا لە دژی پ ک ک، بە شێوەیێکی سیستیماتیک "قانوونی شەڕ"ی پێشێلکردووە، و ئەمریکاش کە یارمەتی ئەرتەشی تورکییە دەدا لەو

جینایەتانەدا هاودەستەن. هەروەها، ئەو ڕێکخراوەیە دەڵی کە پ ک کاش ئەو قانوونەی پێشێلکردووە، بەڵام کەمتر لە هێزی چەکداری دەوڵەت. (بۆ وێنە بڕوانە لاپەڕەکانی 137-145 و 167).

خەباتێکی زۆر پێویستە بۆ ئەوەی سێ جینایەتەکەی دووپاتە نەکرێنەوە. حیزبەکان دەبێ خۆیان فێری ئەو باسانە و قانوونەکانی شەڕ بکەن و رابردوو و ئێستەی کردەوەی خۆیان بە شێوەیێکی رەخنەگرانە هەڵبسەنگێنن. هەروەها ئەوانەی لە حیزبەکاندا نین پێویستە بە پشت ئەستووربوون بە لێکۆڵینەوەی زانستی کردار و رەفتاری حیزبەکان هەڵسەنگێنن و بەربەرەکانی جینایەتی شەریی و دژی مرۆڤایەتی بکەن. مێتۆدی لێکۆڵینەوەی “مێژوی زارەکی” بۆ ئەوەی رەفتاری هێزی چەکداری کورد تۆماربکرێ و لێکبدرێتەوە زۆر بەکەڵکە. پێویستە وشیاری سەبارەت بە شەڕ و قانوونەکانی شەڕ و دژایەتیکردنی دڕندەیی لە شەڕدا قووڵتر و بەرزتر بکرێ. دەبێ ئەوەش بڵێم کە ئەو قانوونانە بەرهەمی دڕندەیی لە رادەبەدری شەڕە لە ئوروپای سەدەکانی 18 بەولاوە بە تایبەت سەدەکانی 19 و 20. مەبەستی ئەو قانوونە ئەوە نییە کە شەڕ بە یەکجاری کۆتایی بێ. مەبەست ئەوەیە کە شەڕ کەمتر دڕندانەبێ. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ئەو قانوونە زۆر گرینگە، نابێ پێمان وابێ بە ئامرازی قانوون دەتوانین کۆتایی بە دڕندەیێتی شەڕ بێنین. بۆ وێنە، دوو دەوڵەتی ئەمریکا و ئیسرائیل، کە خۆیان بە دێمۆکرات دادەنێن، لە پێشێلکردنی قانوونی شەڕ لە زۆر دەوڵەتی دی بەردەوامترن و بە شێوەیێکی قانوونی “قانوونی شەڕ” پێشێلدەکەن و “جڤاتی ناونەتەوەیی” لێیان وەدەنگ نایا. بۆ وێنە، ئەشکەنجەی زیندانییەکانی ئەبووغرەیب و گوانتانامۆبەی بە شێوەیێکی رەسمیی وەک جینایەتی شەڕیی نەناسراوە ئەگەرچی هەن پارێزەر و پسپۆڕی حقووقی ناونەتەوەیی کە ئەو ئەشکەنجانە بە جینایەتی شەڕیی دادەنێن. ئیسرائیلیش لە ناوچە داگیرکراوەکانی فلستین هەر ئان خەریکی جینایەتی شەڕیی و جینایەتی دژی مرۆڤایەتییە و بێدەنگی لێدەکرێ.

پرسیار7: زۆر تاوان لە کوردستان ئەنجام دراون لە قاڵنۆ وە بۆ دەرسیم،لە ئەنفالەوە بۆ کیمیابارانکردنی شاری هەڵەبجە و شوێن بزرکردنی 8000 بارزانی و دەیان هەزار فەیلی، بۆردومانکردنی شارەکانی قەڵادزی و هەڵەبجە لە ساڵی1974 و ڕاگواستن و تەعریبکردنی کەرکووك و ناوچە دابڕاوەکان ،هەمووشی لە فەرهەنگی سیاسی کورددا بە جینۆساید ناویان دەبەن؟ کێ و چی بڕیار ئەدەن کە ئەم تاوانانە لە خانەی چ تاوانێکدان؟

وەڵام: لە پێشدا باسم کرد کە کۆنوانسیۆنی 1948 ی نەتەوە یەکگرتووەکان و قانوونەکانی بەتایبەتی بەرهەمەکانی "دادگای جینایی نێونەتەوەیی" سەرچاوەیێکی باشن بۆ بڕیاردان لە سەر ئەو رووداوانە. بۆ وێنە، ئەو دادگایە گشت جۆرەکانی سێ جینایەتەکە بە وردی دیاری کردووە و بە چەند زمان بڵاوی کردۆتەوە. مەتنە عەرەبییەکەی،"أركان الجرائم"، بە هاسانی لەبەردەست دایە و پێویستە بە پوختی بکرێ بە کوردی و بڵاوبکرێتەوە:
http://www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/EE79806C-FB7D-421F-B811-7F14A99974FA/0/Element_of_Crimes_Arabic.pdf

ئەوانەی ناوت بردوون هەرکامەی هەڵسەنگاندن و لێکدانەوەی تایبەتی خۆی پێویستە و ناکرێ حوکمێکی گشتیان بۆ دەرکەم، بەڵام ئەوەندە دەتوانم بڵێم کە زۆربەیان جینایەتی شەڕیی و جینایەتی دژی مرۆڤایەتیین و دیارە ئەوانەی بەشێک لە ئەنفال بوون وەک جێنۆساید داندراون. پێویستە ئەوانەی، کە وەک ئێوە لەو بوارەدا خەبات دەکەن، حەولێکی باش بدەن بۆ لێکۆڵینەوە و لێکدانەوە و تۆمارکردنی مێژووی جێنۆسایدی گەلی کورد. ئەوەش پێویستی بە فێربوونی تیۆری و مێژووی جێنۆساید و جینایەتەکانی دیکەیە. هێندێک بەرهەمی باش هەیە بەڵام ئەوەی هەیە بە نیسبەتی دنیایێک جینایەت کە تا ئێستە کراوە هەر هیچ نییە. بۆ وێنە بەرهەمێکی باش لێکۆڵینەوەی ئیسماعیل بێشکچی سەبارەت بە ژێنۆسایدی دەرسیمە.

پرسیار8:ئایا کورد بۆ خۆی پەرێزی پاکە؟ ئایا دەستی نەبووە لەجینۆساید هیچ نەتەوەیەکی دیکە لە مێژوودا؟ ئەگەر هەیە ئەرکە ئەخلاقییەکانمان چییە بەرامبەر بە مێژوو؟

وەڵام: کورد یان هیچ نەتەوەیێکی دی مێژوویێکی خاوێنی نییە. بەڵام دەبێ بڵێم ئەوە ناخاوێنیی تەواوی گەلی کورد یان گەلانی دی نییە. ئەو ناپاکییە ئی چینە دەسەڵاتدارەکانە کە بۆ بەرژەوەندیی خۆیان شەڕی خوێناوی وەڕێدەخەن و خەڵکی بە گیانی یەکتردادەدەن. ئەوە ئاشکرایە کە ئەو شەڕانە هەر شەڕی کورد و غەیری-کورد نییە. ئەمارەتە کوردییەکان هەمیشە بە یەکتریان دادەدا (بابان لە دژی ئەردەڵان، موکریان لە دژی بابان و هتد). خان و ئەمیر و ئاغاوەت و شێخ بۆ راوڕووتکردن، هەمووکاتێ ئامادەبوون بە بیانووی مەسیحی بوون، جوولەکەبوون، یەزیدی بوون یان هەرمەنی بوون و ئاشۆری بوونی بەشێک لە خەڵکی کوردستان هێرشیان بەرنەسەر. بۆ وێنە بەشێک لە ڕابەرانی کورد، وەک هاودەستی دەوڵەتی عوسمانی، لە جێنۆسایدی گەلی هەرمەنی و ئاشۆڕی دا بەشدارییان کرد. ئەرکی ئەخلاقی و سیاسی

ئەوەیە کە بەڕاشکاوی و بە بێ شەرت و مەرج ددانبندرێ بە بەشداریکردنی رابەرانی کورد و خەڵکی دی لەو جینایەتە، و ئەو بەشداربوونەی مەحکووم بکرێ، و داوای لێبووردن لە پاشماوەی جێنۆسایدکراوەکان بکرێ و حەولبدرێ بۆ ئەوەی دەوڵەتی تورکییە ددان بنێ بە جینایەتی خۆی.

هەروەها، دەبێ حەولبدری بۆ تێگەیشتنی جێنۆساید و بۆ وشیاربوونەوە و وشیارکردنەوەی گشت لایێک لەمەڕ پێوەندیی نێوان جێنۆساید و شەڕ و ناسیۆنالیسم و دین و دەوڵەت و نیزامی چینایەتی بەتایبەت سەرمایەداری و ئیمپریالیسم. کوشتار و دڕندەیی لە شەڕدا لە مێژە هەیە بەڵام جێنۆساید وەک دیاردەیێکی "مۆدێرن" چاویلێدەکرێ. تێگەیشتنی پێوەندی جێنۆساید و دێمۆکراسی و مۆدێرنیتە پێویستی بە کاری تیۆری و مێژوویی هەیە. تێکۆشان بۆ پێوەندی دۆستانە لە گەڵ گەلانی دی بە تایبەت گەلانی هاوسێ، ئەویش بە گیانێکی ئەنترناسیۆنالیستی، زۆر پێویستە. کەسێکی بیەوێ بە ڕاستی دژی ئەو جینایەتە بێ دەبێ دەست لە بۆچوونی ناسیۆنالیستی دووربێتەوە. کوردێکی ئیسرائیل وەک دێمۆکراسی چاولێبکا و ددان نەنێ بە جینایەتی پاکتاویی رەگەزیی و ئاپارتایدی ئیسرائیل لە دژی گەلی فلستین چۆن دەتوانێ بە راستی و رەوایی و بە سەربەرزی بەربەرەکانی ئەو جینایەتانە لە دژی گەلی کورد بکا؟ کاتێکی ئەشکەنجەی دڕندانەی زیندانییەکانی ئەبووغرەیب ئاشکرابوو و زۆر رێکخراوەی مافی مرۆڤ و کەسایەتی و میدیای ئەمریکا و وڵاتانی تر بە توندی رەخنەیان لە دەوڵەتی ئەمریکا گرت، چەند کوردێک لە کوردستان و لە دەرەوەی وڵات دەستیانکرد بە پاکانەکردن بۆ ئەمریکا و هێرشیان دەبردە سەر ئەوانەی کە ئەمریکایان تاوانباردەکرد بە جینایەتی شەڕیی. من پێم وایە ئەو بۆچوون و سیاسەتە ناسیۆنالیستییە ناتوانێ بەرەنگاری جینایەتی وەک جێنۆساید و پاکتاویی رەگەزیی و ئاپارتاید لە کوردستان بێ. کەسێکی بییەوێ بێدەنگی بکا لە کردەوەی جێنۆسایدییانەی ئەو دەوڵەت و نەتەوانەی کە بە "دۆستی کورد"یان دادەنێ ناتوانێ بە دڵێکی پاکەوە بەربەرەکانی جێنۆسایدی گەلی کورد بکا. جێنۆساید جینایەتێکی ناونەتەوەییە و ئەرکی سەرشانی گشت کەسە، لە هەر جێیێک بێ و لە هەر نەتەوەیێک بێ، دژایەتی ئەو جینایەتە بکا. ئەگەر کەسێک ئینکاری جێنۆسایدێکی تایبەتی بکا وەک ئەویە هاودەستی بکا و درێژەی پێبدا.

سیاسەتی ناسیۆنالیستی هەر جێنۆسایدی نەتەوەی خۆی پێ گرینگە و جیاوازی دانانێ لە نێوان ئەو دەوڵەتەی کە جێنۆساید دەکا و ئەو نەتەوەی کە بە ناوی وی جێنۆساید دەکا. بۆ نموونە، لە گەڵ

ئەوەشدا ئاشۆرییەکانی عێراق، وەک گەلی کورد وەبەر لێشاوی ئەنفال کەوتن، لە گوتاری ناسیۆنالیسمی کورد سەبارەت بە ئەنفال زۆر کەم باسی ئاشۆرییەکان دەکرێ، دەڵێی ئەوان تووشی کۆکوژێ نەبوون یان ریژیمی بەعس ئەوانی لەبیرچووبێوە. هەروەها، هەرچی عەرەبە بە دوژمنی هرچی کوردە دادەندرێ و دڕندەیێتی رێژیمی بەعس لە دژی شیعەکان فەرامۆشدەکرێ.

پرسیار9: بە جیهان ناساندنی تاوانەکانی کورد وەك ئەوەی ئەرمەن و جولەکە ئەنجامیان دا،چۆن دەستی بۆ ببردرێت و لە کوێوە هەنگاوی بۆ بنرێت؟

وەڵام: ئەگەر مەبەستت ئەوەیە کە چۆن جێنۆسایدی کورد (وەک ئەنفال) دەبێ بە جیهان بناسێندرێ، دەبی بەڵام ئەوە پێویستی بە تێکۆشانی فکری، سیاسی و قانوونی و کۆمەڵایەتییە و ئەرکی سەرشانی حەموو ئینسانێکی ئازادیخوازە بۆ ناساندن و بەربەرەکانیکردنی ئەو سێ جینایەتانە لە کوردستان.

پرسیار 10: ئایا لە ڕوی هاوشێوەییەوە دەتوانین تاوانی هیرۆشیما بە کیمیابارانکردنی هەڵەبجە و هۆلۆکۆستیش بە ئەنفال بشوبهێنین؟ خاڵە هاوبەشەکان دەتوانین لە نێوان ئەو 2 تاوانە و هەڵەبجە و ئەنفال بدۆزینەوە؟ ئایا هیرۆشیماو هۆلۆکۆست لە خانەی چ جۆرە تاوانێك ڕیز بەندی کراون؟

وەڵام: هۆلۆکاست و هێرۆشیما جیاوازن. هۆلۆکاست جێنۆساید بوو و هێرۆشیما جینایەتی شەڕیی. جیاوازییەکە لە نییەت و مەبەستی جینایەتەکە دایە. ئەمریکا بە بۆردمانی هێرۆشیما و ناگازاکی نەیدەویست نەتەوەی ژاپۆن، تەواوی یان بەشێکی، لە ناوبەرێ بەڵام نازییەکان دەیانەویست کە گەلی یەهوودی و رۆماکان بەیەکجاری لەناوبەرن و بە کوشتاری کەمئەندامان و کۆمۆنیستەکان و گرووپی دی رەگەزەکەیان "خاوێن" بکەنەوە. بۆردمانی هێرۆشیما دەکرێ بڵێین جینایەتی شەڕی بوو. رەنگە لەوەدا شک نەبێ کە کوشتاری هەڵەبجە جینایەتی شەڕیی بوو بەڵام ئەگەر لە بڕگەی مێژوویی خۆی دا چاوی لێبکەین و لە سیاسەت و کردەوەی بەعسی سالانی 1986 بەولاوە جوێی نەکەینەوە و وەک بەشێک لە پڕۆژەی جێنۆسایدی ئەنفال چاوی لێبکەین، دەبی وەک جێنۆساید بناسرێ. جینایەتێکی شەڕیی یان جینایەتێکی دژی مرۆڤایەتی دەتوانێ بەشێک لە جێنۆساید بێ. جێنۆساید یەکدابەدوو دەست پێناکا و تەواو نابێ، و پرۆسەیێکە کە لە زنجیرەیێک کردەوە و سیاسەتی نابوودکەرانە پێکدێ. جابۆیە، کاتێکی دادگای عێراق

ڕووداوی هەڵەبجەی کرد بە باسی جێنۆساید بوون یان نەبوون کارێکی ناشایستی کرد. ئەگەر ریژیمی بەعس لە 1988دا خەریکی جێنۆساید بوو (لە ئەنفالدا) و ئەو پڕۆژەیە بە شەڕی ئێران و عیراقە توندوتیژتر ببوو، چۆن دەکرێ هەڵەبجە لەو پڕۆژەیە جوێبکرێتەوە؟ بگەڕێمەوە سەر هۆلۆکاست و ئەنفال: هەردووکیان جێنۆساید بوون، هۆلۆکاست نێوێکی دینییە کە سەهیونیست و ناسیۆنالیستی یەهوودی لەو جێنۆسایدەیان ناوە بۆ ئەوەی لەوانی دی جوێی بکەنەوە و نرخێکی تایبەتی بۆ دانێن؛ ئەنفالێش نێوێکی دینییە کە ریژیمی نادینیی بەعس لە جینایەتەکەی ناوە.

پرسیار11: ئایا کورد بۆ خۆی پەرۆزی پاکە؟ ئایا دەستی نەبووە لەجینۆساید هیچ نەتەوەیەکی دیکە لە مێژوودا؟ ئەگەر هەیە ئەرکە ئەخلاقییەکانمان چییە بەرامبەر بە مێژوو؟

وەڵام: کورد یان هیچ نەتەوەیێکی دی مێژوویێکی خاوێنی نییە. بەڵام دەبێ بڵێم ئەوە ناخاوێنیی تەواوی گەلی کورد یان گەلانی دی نییە. ئەو ناپاکییە ئی چینە دەسەڵاتدارەکانە کە بۆ بەرژەوەندیی خۆیان شەڕی خوێناوی وەڕێدەخەن و خەڵکی بە گیانی یەکتردادەدەن. ئەوە ئاشکرایە کە ئەو شەڕانە هەر شەڕی کورد و غەیری-کورد نییە. ئەمارەتە کوردییەکان هەمیشە بە یەکتریان دادەدا (بابان لە دژی ئەردەڵان، موکریان لە دژی بابان و هتد). خان و ئەمیر و ئاغاوەت و شێخ بۆ ڕاوڕووتکردن، هەمووکاتێ ئامادەبوون بە بیانووی مەسیحی بوون، جوولەکەبوون، یەزیدی بوون یان هەرمەنی بوون و ئاشۆری بوونی بەشێک لە خەڵکی کوردستان هێرشیان بەرنەسەر. بۆ وێنە بەشێک لە ڕابەرانی کورد، وەک هاودەستی دەوڵەتی عوسمانی، لە جێنۆسایدی گەلێ هەرمەنی و ئاشووری دا بەشدارییان کرد.

ئەرکی ئەخلاقی و سیاسی ئەوەیە کە بەئاشکاوی و بە بێ شەرت و مەرج ددانبندرێ بە بەشداریکردنی رابەرانی کورد و خەڵکی دی لەو جینایەتە، و ئەو بەشداربوونە مەحکووم بکرێ، و داوای لێبوردن لە پاشماوەی جێنۆسایدکراوەکان بکرێ و حەولبدرێ بۆ ئەوەی دەوڵەتی تورکییە ددان بنێ بە جینایەتی خۆی. هەروەها، دەبێ حەولبدری بۆ تێگەیشتنی جێنۆساید و بۆ وشیاربوونەوە و وشیارکردنەوەی گشت لایێک لەمەڕ پێوەندیی نێوان جێنۆساید و شەڕ و ناسیۆنالیسم و دین و دەوڵەت و نیزامی چینایەتی بەتایبەت سەرمایەداری و ئیمپریالیسم. کوشتار و دڕندەیی لە شەڕدا لە مێژە هەیە بەڵام جێنۆساید وەک دیاردەیێکی "مۆدێرن" چاویلێدەکرێ. تێگەیشتنی پێوەندی جێنۆساید و

دێمۆکراسی و مۆدێرنیتە پێویستی بە کاری تیۆری و مێژوویی هەیە. تێکۆشان بۆ پێوەندی دۆستانە لە گەڵ گەلانی دی بە تایبەت گەلانی هاوسێ، ئەویش بە گیانێکی ئەنترناسیۆنالیستی، زۆر پێویستە. کەسێکی بیەوێ بە ڕاستی دژی ئەو جینایەتە بێ دەبێ لە بۆچوونی ناسیۆنالیستی دووربێتەوە. کوردێکی ئیسرائیل وەک دێمۆکراسی چاولێبکا و ددان نەنێ بە جینایەتی پاکتاویی رەگەزیی و ئاپارتایدی ئیسرائیل لە دژی گەلی فلستین چۆن دەتوانێ بە راستی و رەوایی و بە سەربەرزی بەربەرەکانی ئەو جینایەتانە لە دژی گەلی کورد بکا؟ کاتێکی ئەشکەنجەی دڕندانەی زیندانییەکانی ئەبووغرەیب ئاشکرابوو و زۆر ڕێکخراوەی مافی مرۆق و کەسایەتی و میدیای ئەمریکا و وڵاتانی تر بە توندی رەخنەیان لە دەوڵەتی ئەمریکا گرت، چەند کوردێک لە کوردستان و لە دەرەوەی وڵات دەستیانکرد بە پاکانەکردن بۆ ئەمریکا و هێرشیان دەبردە سەر ئەوانەی کە ئەمریکایان تاوانباردەکرد بە جینایەتی شەڕیی. من پێم وایە ئەو بۆچوون و سیاسەتە ناسیۆنالیستییە ناتوانێ بەرەنگاری جینایەتی وەک جێنۆساید و پاکتاویی رەگەزیی و ئاپارتاید لە کوردستان بێ. کەسێکی بیەوێ بێدەنگی بکا لە کردەوەی جێنۆسایدیانەی ئەو دەوڵەت و نەتەوانەی کە بە “دۆستی کورد”یان دادەنێ ناتوانێ بە دڵێکی پاکەوە بەربەرەکانی جێنۆسایدی گەلی کورد بکا. جێنۆساید جینایەتێکی ناونەتەوەییە و ئەرکی سەرشانی گشت کەسە، لە هەر جێیێک بێ و لە هەر نەتەوەیێک بێ، دژایەتی ئەو جینایەتە بکا. ئەگەر کەسێک ئینکاری جێنۆسایدێکی تایبەتی بکا وەک ئەویە هاودەستی بکا و درێژەی پێبدا.

سیاسەتی ناسیۆنالیستی هەر جێنۆسایدی نەتەوەی خۆی پێ گرینگە و جیاوازی دانانێ لە نێوان ئەو دەوڵەتەی کە جێنۆساید دەکا و ئەو نەتەوەی کە بە ناوی وی جێنۆسایدە دەکا. بۆ نموونەی، لە گەڵ ئەوەشدا ئاشۆرییەکانی عێراق، وەک گەلی کورد وەبەر لێشاوی ئەنفال کەوتن، لە گوتاری ناسیۆنالیسمی کورد سەبارەت بە ئەنفال زۆر کەم باسی ئاشۆرییەکان دەکرێ، دەڵێی ئەوان تووشی کۆکوژێ نەبوون یان ریژیمی بەعس ئەوانی لەبیرچووبێوە. هەروەها، هەرچی عەرەبە بە دوژمنی هرچی کوردە دادەندرێ و دڕندەیێتی رێژیمی بەعس لە دژی شیعەکان فەرامۆشدەکرێ.

دەوڵەتەکانیش لە جێنۆساید کەڵک وەردەگرن بۆ ئەوەی خۆیان بپارێزن و رێگە نەدەن بە شارۆمەندان کە داوای مافی خۆیان بکەن. بۆ وێنە، لێکۆلینەوەیێکی زۆر کراوە سەبارەت بە وەی کە دەوڵەتی ئیسرائیل و

زۆربەی سەهیوونیستەکان هەڵکاست دەکاردێنن بۆ ئەوەی پاکانە بکەن بۆ داگیرکردنی نیشتمانی فلستینییەکان و مافی چارەنووسی ئەو گەلە ئینکاربکەن و درێژەبدەن بە پاکتاوی رەگەزیی و جینایەتی شەڕیی لە دژی ئەو گەلە. سەهیوونیستەکان دەڵێن: "باسی سەرکوتکردنی فلستینییەکان مەکە، ئێمە تووشی هەڵکاست بووین!" لە بەرامبەر ئەو سیاسەتەدا، دەبێ بڵێین: "چۆن نەتەوەیێکی تووشی هەڵکاست بووبێ دەتوانێ نەتەوەیێکی دی هەڵکاست بکا؟" لە کوردستانیش بیرەوەریی هەڵەبجە و ئەنفال گەمەی سیاسی پێدەکرێ. ئەگەر لە فلستینی داگیرکراو و لە جێی دی مووزەی هەڵکاست سازدەکەن بۆ بەهێزکردنی نەتەوە-دەوڵەتی ئیسرائیل، لە کوردستانیش مووزەی ئەنفال و بیرەوەری هەڵەبجە بۆ قایموقێمکردنی حکوومەتی کوردستان دەکاردەهێندرێ. دیارە دانانی مووزە بۆ تۆمارکردن و وەبیرهێنانەوەی ئەو جینایەتانە زۆر پێویستە بەڵام دەکارهێنانی ئەو بیرەوەرییە (16ی ئاداری هەڵەبجە، رۆژی جێنۆساید 14ی مانگی 4 ، مووزە و "مانیومنتی" هەڵەبجە و ئەنفال) بۆ کپ کردنی دەنگی رەخنەگرانە و ئینکارکردنی مافی قوربانییەکانی ئەو جینایەتانە و بێدەنگکردنی شارۆمەندان کردەوەیێکی ناشایستە. مەبەست دەبێ ئەوە بێ کە یادکردنەوکان، رۆژەکان، مووزەکان و بینایەکان بەشێک لە پڕۆژەی بنەبڕکردنی جێنۆساید بن و یارمەتی بدەن بەوەی کە پاشماوەکانی ئەنفال و هەڵەبجەی ژیانێکی ئاسایی و بەحورمەتییان هەبێ نەک ئەوەی بێدەنگ بکرێن و پێیان بڵێن: "سەدام وای لێکردین، رازی بە بە نەبوونی سەدام و دەنگت دەرنەیا!"

پرسیار 12: بیستمان بەڕێزت لە نووسینی بەشی تایبەت بە کورد لە فەرهەنگی جینۆسایددا بەشداریت کردووە،ئەگەر لەو بارەیەوە باسێکمان بۆ بکەیت؟

وەڵام: من باسی "کورد"م لە دائیرەتولمەعاریف یان "ئەنسیکلۆپێدیای جێنۆساید و جینایەتی دژی بەشەریی" نووسی کە لە سێ بەرگدا لە ئەمریکا بە زمانی ئینگلیسی بڵاوبۆوە. سەرنووسەر پێی راگەیاندم کە نابێ نووسراوەکە لە 5000 وشە زیاتر بێ. من باسی مێژووی جێنۆساید و جینایەتی شەڕیی و دژی مرۆڤایەتی لە گشت ناوچەکانی کوردستانم کرد. دیارە لە 5000 وشەدا ناکرێ ئەو گشتە مێژووییە، تەنانەت بە کورتی، تۆماربکرێ و شی بکرێتەوە بەڵام حەولی خۆم دا. سەرنووسەر باسێکی منی سانسۆرکرد و ناچاربووم بەشی ئاخری کە باسی بەربەرەکانیکردنی ئەو جینایەتانە لە چواروڵات و لە کوردستان بوو زۆر کورت بکەمەوە. ئەوەی کە سانسۆرکرا ئەوە بوو کە نووسیبووم

تەجروبەی گەلی کورد قسەی لیۆ کووپر (Leo Kuper مێژوونووسی جێنۆساید) دەسەلمێنێ کە دەوڵەتان "مافی جێنۆسایدکردن" بۆ خۆیان رەچاودەکەن و رێکخراوەی نەتەوە یەکگرتووەکانیش هیچی پێناکرێ. ئەو ئەنسایکلۆپێدیایە لەباتی ئەوەی ئیسرائیل وەک وڵاتێک باس بکا کە بە جێنۆساید و پاکتاویی رەگەزیی و ئاپارتاید و جینایەتی شەریی دامەزراوە، سووک و هاسان بێدەنگی لێدەکا. ئەوە دووەم ئەنسایکلۆپێدیا سەبارەت بەو باسە (بە زمانی ئینگلیسی) بوو و بریابا بەرهەمێکی وا دابندرێ کە ئەو باسانە لە روانگەی قوربانییەکانی ئەو جینایەتانە بکا نەک بە بەرژەوەندی دەوڵەتان و بە پاکانە کردن بۆ جینایەتکەری وەک ئیسرائیل.

پرسیار13: پێت وا نییە لە ڕووی فەرهەنگەوە زمانی کوردی لە بواری یاسایی و پرسەکانی جینۆسایدەوە هەژار بێت؟ ئایا پێویست ناکات پسپۆڕانی زمان هەوڵێك بدەن بۆ دەوڵەمەند کردنی زمانی کوردی.

وەڵام: بەڵێ زمانی کوردی لە بواری قانوونی و حقووقییەوە، بۆ باسی جێنۆساید و گشت باسێکی دی، تەواو هەژارە. ئەوەش تا رادەیێک بە هۆی ئەوەیە کە لە بەر نەبوونی دەسەڵاتی سیاسی، زمانی کوردی لەو بوارەدا زۆر دەکارنەهاتووە. بەڵام بە بۆچوونی من ئەوەی کە زمانەکەی کۆڵەوارکردووە بۆچوونی ناسیۆنالیستییە لە زماندا، مەبەستم پەتیگەرییە، کە دەیەوێ تەواوی وشەی خوازراو، بە تایبەتی وشە و زاراروەی وەرگیراو لە عەرەبی، لە زمانی کوردی وەدەربنێ. بۆ وێنە، لە کوردی دا وشەی بە رەچەڵەک کوردی (ئەگەر شتی وا هەبێ) بۆ "قانوون" نییە و ئەو وشە لە عەربی وەرگیراوە و عەربیش خۆی "قانوون"ی لە یوونانی وەرگرتووە. جا پەتیگەران دژی "قانوون"، کە زۆر لە مێژە لە کوردی دا دەکارهاتووە و بووەتە بەشێک لە زمانی کوردی، فڕێدەدەن و وشەی "یاسا"ی لە باتی دادەنێن و نازانن کە یاسا مەغوولییە. "جاف: فەرهەنگی گیرفانیی ئینگلیزی-کوردی" (چاپی سێهەم 2003) وشەی یاسای بۆ سێ وشەی جیاوازی ئینگلیسی (rule, regulation, law) دەکارهێناوە بۆ ئەوەی وشەی خوازراو لە عەرەبی دەکارنەهێنێ. بەڵام زمانێکی کە نەتوانێ جیاوازی ئەو وشانە دەربڕێ بەکاری تێکۆشانی فکریی و رۆشنبیریی نایا. ئەو دژایەتییکردنەی زمانی عەربی تەواو رەگەزپەرستانەیە و زمانەکەی تەواو هەژارکردووە.

لە باسی جینۆسایدیشدا هەروایە. بۆ وێنە، کوردی وشەیێکی پەتیی بۆ مەفهوومی "جینایەت" نییە و پەتیگەرکان لە باتی جینایەت وشەی "تاوان" دەکاردێنن. بەڵام "تاوان" و "جینایەت" جیاوازن. بۆ وێنە

دەتوانین ب□□ین کە "سەدام تاوانبارکرا بە ارتکابی ج□ن□ساید". لەو رستەدا، تاوانبارکردن مانای "اتهام"ی هەیە. بەرگی یەکی فەرهەنگی خا□ کە لە 1960 دا ب□او ب□وە، تاوان بە "گوناح" مانادەکاتەوە و ئەو شایەدەی ب□ د□ن□تەوە: "ب□ تاوان کوژرا". ل□رەدا، تاوان مانای جینایەتی نییە. بە□ام نووسەران ئەوەندە "تاوان"یان لە باتی "جینایەت" دەکارھ□ناوە، خەریکە ئەو مانایە پەیدادەکا. ئەو ر□بازە پەتیگەرییە سەرە□□یانە ر□گەنادا زمانی کوردی بەرەنگاری ل□شاوی وشە و زاراوەی زمانە پ□شکەوتووەکان بب□. ب□ و□نە، د. نووری تا□ەبانی، کە خ□ی پسپ□□ی قانوونە و هەوە□ فەرهەنگی بەپ□زی زاراوەی قانوونی بە کوردی و عەربی و فەرانسەیی و ئینگلیسی داناوە، وشەی تاوانی ب□ ئەو وشانە دەکارھ□ناوە: جرم=تاوان، جریمە=تاوان، بریء=ب□ تاوان، حکم بالادانە=ب□یاری تاوانبارکردن، اعتراف بالذنب=دانانان بە تاوان، و تجریم متهم=تاوانبارکردنی ت□مەتبار. من پ□م وایە ئەگەر بمانەو□ زمانی کوردی (چ لەو بوارەدا چ لە بواری زانستییەکاندا) لە رادەی زانک□یی دا دەکارب□، ئەو سیاسەتە پەتیگەرانەیە دەب□ وەلابن□ین. (ب□وانە دوکت□ر نووری تا□ەبانی، "فەرهەنگی قانوونی: عەرەبی-کوردی-فەرەنسی-ئینگلیزی"،چاپی دووەم، 2006 لە سایتی http://www.pertwk.com/pdf/Farhangi_qanuny.pdf